

ANTANO POKALBIS SU FILOSOFAIS ŠV. ATANAZO ŠVENTOJO ANTANO GYVENIME. TIKĖJIMO (PISTIS) IR PROTO (LOGOS) SANTYKIS

Mantė Lenkaitytė

Vilniaus universiteto Klasikinės filologijos katedros doktorantė

Aleksandrijos vyskupas Atanasas „Šv. Antano gyvenimą“ graikų kalba parašė neilgai trukus po Egipto atsiskyrėlio Antano, gyvenusio daugiau nei 100 metų, mirties (356 m.). Ši viena iš pirmųjų krikščioniškosios hagiografijos veikalų Atanasas skyrė Vakarų vienuoliams, idant per vieno šventojo paveikslą¹ pateiktų krikščioniško gyvenimo viziją².

Atanasas Antano susitikimą su filosofais aprašo po Antano kelionės į Aleksandriją, kur jis gynęs tikrąjį tikėjimą prieš eretikus - Arijaus pasekėjus, - ir lyg pratęsia šią tikrojo tikėjimo gynimo temą. Tik pokalbyje su filosofais bedieviai yra ne eretikai, o pagonys³. Kaip nurodo Atanasas užbaigdamas savo veikalą, pagonys yra viena iš tikslinių „Šv. Antano gyvenimo“ auditorijų. Taigi, pokalbis su filosofais ir graikų išminčių akivaizdoje įvykdytas demonų išvarymas yra svarbus veikalo epizodas, nes tai yra viena iš Atanazo literatūrinių priemonių įtikti pagonis, jog krikščionių Dievas yra vienintelis tikrasis Dievas⁴.

Nors „Šv. Antano gyvenime“ Antanas su filosofais bendrauja ne vieną kartą, o tris, visi šie pokalbiai struktūriškai sudaro vientisą veikalo dalį su nuosekliai dėstomais teiginiais ir išvadomis. Todėl apibendrintai „pokalbiu“ vadiname visus tris pokalbius ir juos išskiriame tik tuomet, kai kuris nors pokalbis aptariamas atskirai.

Atanazo Antanas nėra pirmasis krikščionis, literatūroje leidęsis į polemiką su graikų filosofais ir pagonių religija. Dar Senojo Testamento pranašas Elijas kovojo su Izraelio Dievo

¹ Kaip pasakoja Atanasas, Antanas gimė turtingoje šeimoje viename iš kaimelių ant Nilo kranto. Dar būdamas jaunas Antanas išgirdo bažnyčioje skaitomą Šventojo Rašto ištrauką, liepiančią viską palikus sekti Kristumi. Nuo tos akimirkos Antanas pasišventė atsiskyrėlio gyvenimui ir traukėsi vis toliau nuo žmonių į dykumą. Atsiskyrėlis Antanas garsėjo ne tik savo dorybėmis, bet ir stebuklais, piktųjų dvasių varymu, ligonių gydymu ir mokymu visų, kurie tik pas jį ateidavo.

² Plg. Brakke, 1995, 217. Beje, rašydamas „Šv. Antano gyvenimą“ Atanasas siekė ir politinių tikslų savo kovoje prieš arijonus Aleksandrijos bažnyčioje (plačiau žr. Brakke, 1995, 131, Martin, 1996, 480-485).

³ Anot Antano, Arijaus pasekėjai iš esmės nesiskiria nuo pagonių, nes, laikydami, kad Kristus buvo sukurtas, garbina kūrinį, o ne Kūrėją (*V. Anton.* 69,5). Šioje vietoje Antano žodžiai nurodo į tą pačią Laiško romiečiams vietą (*Rom* 1,25), kurią jis vėliau mini ir savo pokalbyje su filosofais (*V. Anton.* 76,2).

⁴ „Šv. Antano gyvenimo“ epilogė Atanasas nurodo perskaityti veikalą ir pagonims, idant jie pripažintų Kristų išpažįstančių krikščionių galią varyti demonus, pagonių laikomus dievais (*V. Anton.* 94,2). Šis nurodymas yra akivaizdi nuoroda į stebuklą, kurį Antanas padarė filosofų akivaizdoje (*V. Anton.* 80).

priešais, Baalo pranašais, ir tikrojo Dievo galybę įrodė stebuklu – jo deginamąją auką uždegė pats Viešpats, o netikrojo dievo pranašams tokio stebuklo padaryti nepavyko⁵.

Ankstyviausi krikščioniškojo tikėjimo liudijimai pagoniškų dievų akivaizdoje yra aprašyti Apaštalų darbuose. Atėnuose, pilname stabų mieste⁶, iš Pauliaus šaiposi graikų filosofai, kuriems kartu su kitais atėniečiais Paulius pasako kalbą Areopage⁷. Paulius ragina garbinti ne nežinomus dievus, o tokį Dievą, kuris gyvena ne rankų darbo šventyklose, ir kuris nepanašus į žmogaus rankų ar minties kūrinį.

Pasitikėjimo tikėjimu ar protu klausimas daug svarstytas krikščionių ir pagonių tarpusavio ginčuose nuo pat jų pradžios. Vienas iš pagonių priekaištų krikščionims buvęs tas, kad šie nepalikę jokios reikšmės protui. Poleminių ginčų pradžioje šis prieštaravimas buvo labai vienpusiškas – graikams buvo svarbu vien tai, kas įrodoma, o krikščionys, atvirkščiai, buvo linkę teigti tikėjimą, kuriam įrodymai nereikalingi. Tačiau po truputį, kaip teigia Jacobus Cornelis Maria van Windenas savo straipsnyje „Le christianisme et la philosophie“⁸, abi pusės perėmė viena kitos įsitikinimus: krikščioniškasis tikėjimas priėmė įrodymus (tai matyti, pavyzdžiui, Origeno veikaluose), o pagonių racionalioje logikoje radosi vietos tikėjimui (pavyzdžiui, Plotino neoplatonizmo idėjose)⁹.

Atanasas Antano pokalbiu su filosofais tęsia jau pora šimtų metų anksčiau (apie 120 m. po Kr.) gimusią apologetinę tradiciją, pradėtą Kvadrato ir testą apologetų Justino, laiško Diognetui autoriaus, Tatiano, Atėnagoro Atėniečio, Teofilio Antiochiečio, aleksandriečių Origeno ir Klemenso bei kitų. Kaip rodo teksto analizė, Atanasas perima ir Antanui priskiria daugelį kitų krikščionių autorių poleminiuose raštuose prieš pagonišką religiją ir filosofiją naudotų argumentų¹⁰.

⁵ 3 Kar 18-20.

⁶ Plg. *Apd* 17,16.

⁷ *Apd* 17,22-31.

⁸ Winden, 1997, 243-256.

⁹ *Ibid.* 255-256.

¹⁰ Pateiksime tik keletą pavyzdžių. Laiško Diognetui autorius Dievo galybę mato tame, kad „krikščionys engiami kasdien gausėja“ (*Diogn.* 6,9, Bažnyčios Tėvai, 2003, 140, plg. *V. Anton.* 79,3-4). Pirmasis krikščionių teologas ir filosofas Justinas (dėl Justino pirmumo teologijos srityje žr. Campenhausen, 1963, 15) sveikai mąstančią sielą nori atitolinti nuo Dzeuso, tėvo žudiko ir moterų suvedziotojo (*I apol.* 21,5, plg. *V. Anton.* 75,2), ir skelbia, kad Kristaus mokslą išpažįstantys krikščionys yra neišsilavinę (Justinas vartoja tą patį žodį *idiōtēs*, kaip ir *V. Anton.* 73,3), tačiau išmintingi, nes jų išmintis išsakoma „veikiant Dievo galybei“ (*I apol.* 60,11, Bažnyčios Tėvai, 2003, 158). Kaip Antanas filosofų, taip Justinas „Pokalbyje su žydu Trifonu“ ne kartą yra išjuokiamas savo pašnekovų žydu (plg. *Dial.*, 8,3; 9,2.3). Apologetas Tatianas sako, kad Kūrėjas pažįstamas iš jo kūrinijos, o raštuose ir akmenyse įkūnytų stabų „nederą garbinti [...] taip pat, kaip ir tobulo Dievo“ (*Orat.*, 4, Bažnyčios Tėvai, 2003, 179, plg. *V. Anton.* 78,1;

Daug paralelių randame ne tik su krikščionių apologetais, bet ir su paties Atanazo apologetiniais veikalais „Prieš pagonis“ (*Contra gentes*) ir „Apie Žodžio įsikūnijimą“ (*De incarnatione Verbi*)¹¹, parašytais bent dvidešimčia metų anksčiau nei „Šv. Antano gyvenimas“. Atanasas Antanui priskiria daugybę teiginių, kuriuos pats buvo išdėstęs šiuose veikaluose: pagonys garbina kūrinį, o ne Kūrėją (*Gent.* 8), egiptiečiai garbina dievus gyvulių pavidalais (*Gent.* 9), pagonių dievai yra žiaurūs ir ištvirkę (*Gent.* 11), pasirodžius Kryžiaus ženklui ir įsikūnijus Žodžiui dingę visi burtai ir kerai, buvo palikti stabai (*Inc.* 31,2, 46,1-4), orakulai nutyla ištarus Kristaus vardą (*Inc.* 48,3), pagonys nesugeba įtikinti net savo kaimynų perimti jų tikėjimą, o Kristus per žmones, paprasta kalba išdėstančius Jo mokslą, įtikina visą pasaulį niekinti mirtį (*Inc.* 47,5) ir t. t.

Nieko nuostabaus, kad randame tiek daug panašumų tarp šių dviejų apologetinių veikalų ir „Šv. Antano gyvenimo“ - juk „Šv. Antano gyvenimas“ taip pat buvo vienas iš Atanazo ginklų kovoje su arijonais ir pagonimis, per šį šventąjį Atanasas vaizduoja ortodoksinio tikėjimo pergalę prieš pagonis ir eretikus, Kryžiaus pergalę prieš demonus¹². Tačiau Antano kalboje randame ir naujai išplėtotų Atanazo minčių. Veikaluose „Prieš pagonis“ ir „Apie Žodžio įsikūnijimą“ Atanasas kalba apie Dievo veikimą per Kristų, per Kryžių, per dorybę, bet taip ryškiai kaip „Šv. Antano gyvenime“ neiškelia individualaus žmogaus veikiančio tikėjimo: Antano asmenyje Dievo veikimas yra visų akivaizdoje, vieno konkretaus žmogaus asmenyje, jo gyvenimo istorijoje. Antanas savo gebėjimu atskirti dvasias, išpranašauti ateitį bei daryti stebuklus parodo, kad Kristaus galybė gali veikti ir per vieną paprastą konkretų žmogų.

Iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti, kad Antanas, bendraudamas su jo lankyti atkeliavusiais graikų išminčiais, griežtai atmeta bet kokią loginį mąstymą bei samprotavimus ir gina vien tik neracionalų tikėjimą. Tačiau atidžiau patyrinęjus tekstą matome, kad Antanas siekia ne išryškinti konfliktą tarp (atrodytų) neracionalaus tikėjimo bei loginio pažinimo, bet parodyti, kad Dievo apsiareiškimas šiame pasaulyje yra toks akivaizdus, jog tam, kad įtikėtum, nereikia jokių argumentų ir loginių išvedžiojimų.

76,3). Atėnagoras Atėnietis kritikuoja graikų mitologiją (pasitelkdamas tuos pačius dievus kaip Atanasas – Kroną, Izidę, Ozirį, Tifoną) ir alegorinį mitų aiškinimą (*Leg.*, 22,6.8-9., plg. *V. Anton.* 75,2; 76,2). Tas pačias mitologines būtybes ir egiptiečių pagarbą gyvūnams kritikuoja ir Teofilis Antiochietis (*Autol.* I. 9-10).

¹¹ Išsamų paralelių tarp „Šv. Antano gyvenimo“ ir šių veikalų sąrašą žr. Bartelink *in* Athanase, 1994, 36-37.

¹² Plg. Martin, 1997, 187, Rubenson, 1995, 187.

Kokiomis priemonėmis bei kokius žodžius priskirdamas Antanui Atanasas įrodo jo ir jo tikėjimo pranašumą prieš tuos, „kurie tarp graikų laikomi išminčiais“¹³?

Pirmiausia reikia pažymėti, kad Antano susitikimus su išminčiais Atanasas aprašo gana tendencingai. Šis pokalbis nėra klasikinis dialogas, kuriame pateikiami abejose pusėse išsakyti argumentai. „Pokalbio“ pavadinimas yra sąlyginis, nes filosofų teiginiai atpasakojami netiesiogine kalba¹⁴, kartais pateikiamos tik tų žmonių emocijos (jie tyčiojosi¹⁵, stebėjosi¹⁶, buvo sutrikę¹⁷), jiems tiesiog net neleidžiama prasižioti, tuo tarpu Antano kalba atpasakojama tiesiogiai, ir todėl yra labai įtaigi.

Visi Antaną lankantys filosofai – abstraktūs asmenys. Jie neturi vardų, nėra aišku, kokios jie kilmės, kiek jų yra, iš kokio jie miesto ar krašto. Atanasas juos pristato labai lakoniškai: pirmieji du buvo graikų filosofai, atėjusieji po jų – „tokie patys“, o paskutiniai – „iš tų, kurie tarp graikų laikomi išminčiais“¹⁸. Taigi, „graikai“ čia žymi ne tiek tautybę, kiek apskritai pagonišką kultūrinę-religinę-filosofinę aplinką, kuriai šie žmonės priklauso¹⁹, ir prieš kurią nukreipta Antano kalba.

Antanas apibūdinamas daug plačiau, nei jo oponentai pagonių išminčiai. Labiausiai siekiama pabrėžti Antano neraštingumą²⁰, be to, net kelis kartus nurodoma, kad su atėjusiais graikais Antanas kalbėjęs per vertėją²¹ – vadinasi, jis nemokėjęs išsilavinusių žmonių (graikų) kalbos. Tačiau Atanazo Antanui pagoniškas išsilavinimas nereikalingas – Antanas yra Dievo išmokytas ir jo mylimas žmogus²², ir to visiškai pakanka²³, kad mokytuosius filosofus jis galėtų sumalti į miltus. Kai Atanasas Antaną vaizduoja pagal antikinį supratimą neišsilavinusiu

¹³ *V. Anton.* 74,1: *houtoi tōn par' Hellēsi dokountōn einai sofōn.*

¹⁴ *V. Anton.* 72,4, 73,1, 74,2, 77,4.

¹⁵ *V. Anton.* 74,2.

¹⁶ *V. Anton.* 72,5, 73,3, 80,5.7.

¹⁷ *V. Anton.* 77,1.

¹⁸ *V. Anton.* 72,2, 73,1, 74,1.

¹⁹ Krikščionių raštuose įprasta pagonis vadinti „graikais“, ypač krikščionybės kovos su pagonybe kontekste. Krikščionys savo tikėjimo brolius vadina krikščionimis, nesvarbu, kokios tautybės ar kokio luomo jie bebūtų (plačiau apie socialinį krikščionybės aspektą žr. Brown, 1978, 77, Dodds, 1970, 134). Antanas pas jį atkeliavusius filosofus atpažįsta iš jų išvaizdos – vadinasi, ji buvusi išskirtinė; plg. *V. Anton.* 67,5, kur Antanas apibūdinamas kaip išsiskiriantis ne išorinėmis kūno ypatybėmis, o savo būdu ir sielos tyrumu.

²⁰ Antano neraštingumas nurodomas keliuose vietose: *V. Anton.* 72,1, 73,1. Antruoju atveju tai yra net pokalbio pretekstas. Krikščionys apskritai nesimoko rašto: *V. Anton.* 78,1.

²¹ *V. Anton.* 72,3, 74,2, 77,1.

²² Plg. *V. Anton.* 66,2: *theodidaktos*. Taip pat plg. *V. Anton.* 85,5, kur Antano išmintis yra Dievo meilės jam ženklas.

²³ Plg. *V. Anton.* 80,6: *autarkē tēn eis ton Christon pistin hēgēsthe*.

žmogumi, jis siekia ne pabrėžti Antano neraštingumą, bet paryškinti skirtumą tarp kelių, kuriuos renkasi graikų silogistinis mąstymas bei krikščioniškas tikėjimas²⁴.

Istorinės aplinkybės bei kitos nuorodos, atvirakščiai, nei siekia Atanazas, rodo, kad Antanas vistiek galėjo būti išsilavinęs²⁵. Visų pirma, Egipto gyventojai buvo ne mažiau raštingi nei kitų Romos imperijos dalių gyventojai²⁶. Be to, Antanas buvo kilęs iš gana turtingos, taigi, ir išsilavinusios šeimos²⁷. Tai, kad Antanas vadinamas *grammata mē mathōn*, gali reikšti ne jo neraštingumą ir neišsilavinimą apskritai, o tik graikų kalbos nemokėjimą²⁸. Tai įrodo ir paties Antano kalba, kurioje jis ne tik pasirodo išmanantis graikų mitologiją bei filosofiją, bet ir naudoja kalbos figūras, o taip pat remiasi silogizmais ir loginiais argumentais (taip kartu lyg prisitaikydamas prie savo pašnekovų). Be to, pačioje Antano gyvenimo istorijoje yra daugybė nuorodų į jo raštingumą: jis skaito Šventąjį Raštą, savo mokiniams liepia užsirašinėti savo mintis, rašo laiškus bei atsakinėja į imperatorių laiškus²⁹. Dar vienas argumentas už Antano raštingumą yra Antano laišškai, kurie rodo jų autorių susipažinusį su Platonu ir Origenu³⁰.

Taigi, Atanazas neslepia, tačiau ir neaptaria detalai Antano išsimokslinimo. Kur kas svarbiau jam yra atskleisti Antano sveiką nuovoką bei mąstymą ir nurodyti šio priežastis. Jau pačiame pirmame epizode Antanas, išprovokavęs filosofus jį pripažinti protingu (*fronimos*), pasiūlo jiems tapti tokiu kaip jis - krikščionimi, nes reikia sekti tuo, kas yra gera³¹. Vadinasi, anot Antano, būti *fronimos* yra gera.

Antrajame pokalbyje su filosofais, kuriame pastarieji bando jį pajuokti dėl jo neraštingumo, Antanas prieina prie dar toliau siekiančios išvados. Neteigdamas, kad raštas (raštingumas - *grammata*) savaime yra blogas dalykas, Antanas pačių filosofų lūpomis

²⁴ Plg. Rubenson, 1995, 142-143.

²⁵ Apskritai ankstyvųjų krikščionių autorių tendencija krikščionis rodyti beraščiais ilgą laiką klaidino mokslininkus, tačiau šiandien manoma, kad dauguma pirmųjų Egipto atsiskyrėlių buvo iš turtingų bei išsilavinusių šeimų (žr. Martin, 1996, 823).

²⁶ Plačiau apie tai žr. Rubenson, 1995, 95-97.

²⁷ Anot Atanazo, Antano tėvai turėjo daugiau nei 80 ha derlingos žemės (*V. Anton.* 2,4).

²⁸ IV a. Egiptas buvo smarkiai helenizuotas. Daugeliu atvejų Egipto gyventojai graikų kalbą galėjo mokėti pasyviai (t. y., suprato, bet nemokėjo laisvai kalbėti arba rašyti). *Agrammatos* buvo vadinamas žmogus, skaitantis ar rašantis tik egiptiečių ar koptų kalbomis, tačiau net ir toks „beraštis“ galėjo būti susipažinęs su graikų kalba ir literatūra (žr. Rubenson, 1995, 98).

²⁹ Antanas skaito Šventąjį Raštą: *V. Anton.* 25,2; savo mokiniams liepia užsirašinėti savo mintis: *V. Anton.* 55,9, rašo laiškus: *V. Anton.* 86,2; atsako į imperatorių laiškus: *V. Anton.* 81,5.

³⁰ Dėl Antano laiškų autorystės būta abejonių. S. Rubenson savo studijoje skelbia, kad septyni laišškai tikrai buvo parašyti paties Antano, o tai, kad jie smarkiai įtakoti Platono filosofijos bei Origeno teologijos, visiškai neprieštarauja Atanazo sukurtam Antano paveikslui (žr. Rubenson, 1995, 186).

³¹ *V. Anton.* 72,3-5.

atskleidžia, kad svarbiau už raštą yra mąstymas (*nous*), kuris esąs rašto pramanytojas rašto „pramanytojas“ bei priežastis, ir pareiškia, kad „kas sveikai mąsto, tokiam raštas nėra būtinas“³². Filosofai nustemba „bemokslime žmoguje pamatę tokį nuovokumą“³³, vadinasi, jie sutinka su Antano mintimi, kad sveikai mąstantis žmogus ir be tradicinio išsilavinimo yra *mąstantis*. Antano intelektas ir malonus bendravimas juo įstabesnis, nes visą gyvenimą jis praleidęs atsiskyrėlio būste dykumoje. Čia vėl pateikiama antgamtinė priežastis: „Jo kalba buvo pagardinta dieviška druska“³⁴.

Trečiasis Antano susitikimas su „tais, kurie graikų yra laikomi išminčiais“, yra ilgiausias bei svarbiausias. Graikų išminčių noras sužinoti krikščionių tikėjimo Kristumi priežastį Antanui suteikia galimybę ne tik pačiam pasijuokti iš pagonių mitų bei filosofijos, bet ir jų akyse parodyti, ką gali veikiantis tikėjimas.

Šį kartą atėjusieji graikai bando savo samprotavimais pasityčioti iš Kryžiaus ir tikėjimo prasmės. Antanas visus jų sofistinius argumentus atremia parodydamas jų absurdiškumą ir įrodydamas, kad vadinamoji jų išmintis tėra vien nežinojimas ir visiškas dalykų neišmanymas³⁵, taip lyg patvirtindamas aukščiau prieitą išvadą, kad žmogus sveikai mąsto ne tradicinio išsilavinimo dėka. Antanas meistriškai sumala savo oponentus į miltus susidoroja su savo oponentais: dėliodamas vieną antitezę po kitos³⁶ jis apkaltina pagonių filosofiją piktžodžiaujant prieš patį Proto Tėvą³⁷, ir su ironija pareiškia, kad filosofai neatidžiai skaitę Šventąjį Raštą (t. y., nepasinaudojo jiems patiems įprastu pažinimo būdu), todėl tyčiodamiesi iš kryžiaus kažkodėl pamirštantys Kristaus prisikėlimą ir jo darytus stebuklus, kurie įrodo Kristaus dieviškumą³⁸. Dar

³² *V. Anton. 73,3: Hō toinun ho nous hugiainei, toutō ouk anagkaia ta grammata.*

³³ *V. Anton. 73,3: thaumazontes, hoti tosauteñ ēblepon en idiōtē sunesin.* Šiame kontekste svarbi žodžio „bemokslis“, *idiōtēs*, vartosena. Viena iš *idiōtēs* reikšmių nurodo, kad, priešingai nei kokios nors srities specialistas ar ekspertas, žmogus nėra gavęs jokio specialaus išsilavinimo, yra srities neišmanėlis (žr. Spicq, 1991, 725-726). Filosofų akyse Antanas yra pagoniškosios filosofijos profanas.

³⁴ *V. Anton. 73,4.*

³⁵ Dar pačioje pokalbio pradžioje Antanas gailisi atėjusiųjų graikų *išminčių* dėl jų *neišmanymo* (*V. Anton. 74,1-2*).

³⁶ *V. Anton. 74,3-5, 75,1-2.*

³⁷ *V. Anton. 74,6-10.* Gali būti, kad šioje vietoje Atanasas Antano lūpomis atmeta Origeno mokymą apie tai, kad iki nuopolio žmogus buvęs be kūno, vien tik mąstanti būtybė; pagal Atanazo teologiją žmogus visuomet turėjęs kūną, tik po nuopolio jis sugedęs (plačiau apie tai žr. Rubenson, 1995, 136, Brakke, 1995, 146-149).

³⁸ *V. Anton. 75,4.* Antanas ironiškai prikiša mokytiesiems išminčiams jų elementarų Šventojo Rašto neišmanymą. Stebuklų darymas kaip antgamtinės jėgos įsikišimo įrodymas yra svarbus argumentas (toliau, *V. Anton. 80*, stebuklo įvykdymas filosofų akivaizdoje yra viso Antano pokalbio su filosofais kulminacija) Vėlyvosios Antikos visuomenėje (plg. Dodds, 1970, 124-125; apie santykių su tuo, kas dieviška, teisėtumą Vėlyvojoje Antikoje žr. Brown, 1978, 56-65).

kartą pagonių stabams priskyres neprotingumą (*alogia*) ir žiaurumą (*agriotēs*), Antanas atmeta bet kokius filosofų pasiteisinimus apie alegorinį mitų aiškinimą³⁹.

Į Antano tiesų klausimą, kas yra pirmiau – veikiantis tikėjimas ar įrodymas argumentais, filosofai kiek netikėtai atsako, kad „pirmesnis yra veikiantis tikėjimas ir kad tai yra tikslus pažinimas“; vadinasi – Antanas tuojau pat išveda – tikrajam pažinimui (*gnōsis*) pilnai pakanka tikėjimo (*pistis*), o argumentuotas įrodymas šiam pažinimui gali būti net ir nereikalingas⁴⁰. Savo sofistiniais samprotavimais filosofai dažnai net negalį išreikšti to, ką krikščionys suvokia tikėjimo dėka, nes žemiškų kūrėjų meistriškumas neprilygsta sielos nusiteikimui, ką tik ką pripažino ir patys filosofai⁴¹. Tikėjimo galybė, o ne graikiška argumentų meistrystė, yra krikščionių stiprybės paslaptis. Įrodymui, kad tikėjimas iš tiesų yra veikiantis, Antanas vėl pasitelkia antitezę⁴², anaforą bei retorinį klausimą⁴³. Pasirodo, kad filosofų pajuokos objektas - kryžiaus ženklas - sunaikina bet kokius burtus ir nuodams atima galią, jam pasirodžius nustojo galios visos pagonių pranašystės ir egiptiečių kerai, suklestėjo visa tai, kas yra gera: Dievo pažinimas, dorybės (susilaikymas, skaistumas) ir panieka mirčiai⁴⁴.

Galiausiai, atvirkščiai nei filosofai, neapsiribodamas žodiniiais argumentais, Antanas tikru *įvykiu* parodo, kad jo tikėjimas yra *veikiantis*: peržegnoti kryžiaus ženklų keli ten buvę demonų apsėstieji atsistoja sveikutėliai ir sveiko proto. Nustebusius filosofus Antanas iš karto išpėja, o kartu ir nuramina: šis veikimas esąs ne iš jo paties (tai nėra pagoniška magija ar kerai), o iš Dievo, kuris tik veikia per Antaną. Tikinčiajam nereikia argumentų, nes tikėjimas, veikiantis meile Kristui, yra pakankamas⁴⁵ ir akivaizdus.

Taigi, pokalbyje su filosofais Antanas ir savo žodžiais, ir nuovokumu įrodo tikėjimo pirmumą prieš protą. Neneigdamas nei mokslo⁴⁶, nei loginių argumentų galios (kuria pats ir naudojasi) Antanas tik parodo, jog tam, kad įtikėtum ir pažintum Dievą, nereikia jokių argumentų ir loginių išvedžiojimų, nes Dievo apsireiškimas šiame pasaulyje ir be to yra

³⁹ *V. Anton.* 76.

⁴⁰ *V. Anton.* 77,2-5.

⁴¹ *V. Anton.* 77,4.6.

⁴² *V. Anton.* 78,2-79,4. Šių skyrių pagrindinę mintį įrėmina krikščionių tikėjimo *veiksmingumas* (*V. Anton.* 78,2: *energēs hē pistis*), visą pagonių nuodėmingą magijos meną padarantis *neveiksmingą* (*V. Anton.* 78,5: *ouk energei de farmakeia*)).

⁴³ *V. Anton.* 79,1-2.

⁴⁴ *V. Anton.* 78,5; 79,5-6.

⁴⁵ *V. Anton.* 80,6.

⁴⁶ Krikščionys taip pat moko, bet ne sofizmų ir žodžių žaismo, o tikėjimo (*V. Anton.* 78,3.4); pasaulį yra pripildęs Kristaus tikėjimas ir *mokymas* (*V. Anton.* 79,4).

akivaizdus. Krikščioniško gyvenimo pavyzdys, kurį Atanasas parodo per Antaną, yra ne intelektualas, o asketas⁴⁷. Kitaip nei pagonių išminčiai, kurie, išauklėti klasikinės *paideia* sistemos, tiesos ieško loginio samprotavimo keliu, Antanas savo mąstymo galias (*vous*) išlavina asketiniu gyvenimu⁴⁸ ir, tapęs *fronimos*, įgauna galią skirti tiesą nuo netiesos⁴⁹.

Šaltiniai ir literatūra

1. Athanase d'Alexandrie, 1973: *Sur l'Incarnation du Verbe. Introduction, texte critique, traduction, notes et index par Charles Kannengiesser*, Paris: Les Éditions du Cerf, Sources Chrétiennes, 199.
2. Athanase d'Alexandrie, 1994: *Vie d'Antoine. Introduction, texte critique, traduction, notes et index par G. M. J. Bartelink*, Paris: Les Éditions du Cerf, Sources Chrétiennes, 400.
3. *Bažnyčios Tėvai*, 2003: Nuo Apaštališkųjų Tėvų iki Nikėjos Susirinkimo. Antologija. Sudarė Darius Alekna ir Vytautas Ališauskas, Vilnius: Aidai.
4. Brakke, David, 1995: *Athanasius and the politics of asceticism*, Oxford: Clarendon Press.
5. Brown, Peter, 1978: *The making of Late Antiquity*, Harvard University Press.
6. Campenhausen, Hans von, 1963: *Les Pères grecs*, Paris: Éditions de l'Orante.
7. Dodds, E. R.: 1970: *Pagan and Christian in an age of anxiety*, New York: W. W. Norton & Company.
8. *Hē Kainē Diathēkē*, 1987: Athēnai, Adelfotēs theologōn „Ho Sōtēr“.
9. Lampe, G. W. H., 1961: *A Patristic Greek Lexicon*, Oxford: Clarendon Press.
10. Liddel, H. G., R. Scott, H. S. Jones, 1968: *Greek-English Lexicon*, Oxford: Clarendon Press.
11. Louw Johannes P., Eugene A. Nida, 1989: *Greek-English Lexicon of the New Testament Based on Semantic Domains*, Vol. 1-2, Cape Town: National Book Printers.
12. Martin, Annick, 1996: *Athanase d'Alexandrie et l'Église d'Égypte au IVe siècle (328-373)*, Roma: École française de Rome 216.

⁴⁷ Plačiau apie Atanazo asketinio gyvenimo kaip krikščioniško gyvenimo modelio supratimą žr. Brakke, 1995, 145-161.

⁴⁸ Plg. *V. Anton.* 7,9, 13,6, 51,5. Apie Atanazo *vous* doktriną plačiau žr. Kannengiesser in Athanase, 1973, 74-81.

13. Martin, Annick, 1997: „*Athanase d’Alexandrie, l’Église d’Égypte et les moines: à propos de la Vie d’Antoine*“, *Revue des sciences religieuses* 2, 171-188.
14. Rubenson, Samuel, 1995: *The letters of St. Antony. Monasticism and the making of a saint*, Minneapolis: Fortress Press.
15. Schmoller, Alfred, 1989: *Handkonkordanz zum griechischen Neuen Testament*, Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft.
16. Spicq, Ceslas, 1991: *Lexique théologique du Nouveau Testament*, Fribourg: Éditions Universitaires Fribourg.
17. Šventasis Raštas, 1998: Senąjį Testamentą vertė iš hebrajų, aramėjų ir graikų kalbų įvadus ir Senojo Testamento sąvokų žodyną bei paaiškinimus parašė Antanas Rubšys, Naująjį Testamentą iš graikų kalbos vertė, įvadus ir Naujojo Testamento sąvokų žodyną parašė Česlovas Kavaliauskas. Vilnius, Katalikų pasaulis.
18. Winden, Jacobus Cornelis Maria van, 1997: „*Le christianisme et la philosophie*“, Archè. A collection of patristic studies by J. C. M. Winden. Supplements to Vigiliae Christianae 41, Leiden, New York, Köln, 243-256.

Visos kūrinių santrumpos pateikiamos pagal *A Patristic Greek Lexicon*, 1961: ed. by G. W. H. Lampe. Oxford: Clarendon Press.

⁴⁹ Šios galios fizinė išraiška yra, pavyzdžiui, demonų varymas ir stebuklų darymas. Antano gebėjimą varyti demonus galima susieti su *V. Anton.* 78,4, kur demonai reiškia pagonių dievus. Demonologija sudaro vieną esminių Atanazo teologijos dalių, jai skirta didelė ir „Šv. Antano gyvenimo“ dalis (*V. Anton.* 16-43).

Šv. Atanasas Aleksandrietis

ŠVENTOJO ANTANO GYVENIMAS (IŠTRAUKA)

Vertimas iš graikų k.

72. 1. O dar buvo jis labai protingas. Ir stebėtina, kad, nors ir nebuvo mokėsis rašto, buvo įžvalgus ir nuovokus žmogus. 2. Kartą pas jį atkeliavo du graikų filosofai, manydami galėsiantys išbandyti Antaną; šis buvo išoriniame kalne⁵⁰. 3. Antanas, iš jų išvaizdos supratęs, kas tie per žmonės, išėjo pas juos ir tarė per vertėją: „Ko vargote tokį kelią, filosofai, pas kvailą žmogų?“ 4. Tiems atsakius, kad jis nesąs kvailas, bet net ir labai protingas, tarė jiems: „Jei atėjote pas kvailį, bergždžios jūsų pastangos, o jei manote, kad esu protingas, *tapkite tokie kaip aš*⁵¹. Nes reikia sekti tuo, kas yra gera⁵². 5. Juk jei aš pas jus būčiau atėjęs, pasekčiau jums, o jei jūs pas mane – *tapkite tokie kaip aš*⁵³, o aš esu krikščionis.“ Ir jie stebėdamiesi pasitraukė, nes matė, jog net ir demonai bijo Antano.

73. 1. Kai vėl kiti tokie patys [filosofai] atkeliavo su juo susitikti išoriniame kalne ir tarėsi jį pašiepsią dėl to, kad jis nesimokęs rašto, Antanas jiems tarė: 2. „O kaip jūs manote? Kas yra pirma – mąstymas ar raštas? Ir kuris yra kurio priežastis: mąstymas – rašto ar raštas – mąstymo? 3. Jiems atsakius, kad pirmiau yra mąstymas, rašto pramanytojas, Antanas tarė: „Vadinasi, kas sveikai mąsto, tokiam raštas nėra būtinas“. Tai nustebino ir buvusiuosius šalia, ir šiuos [filosofus]. Taigi, jie iškeliavo stebėdamiesi bemoksliaame žmoguje pamatę tokį nuovokumą⁵⁴. 4. Nebuvo jis ir laukinio būdo, [koks galėtų būti] kalne suaugęs ir ten pasenęs žmogus, bet malonus ir mandagus. Jo kalba buvo pagardinta dieviška druska⁵⁵, todėl niekas jam nepavydėjo, bet atvirksčiai - visi atėjusieji pas jį dėl jo džiaugėsi.

74. 1. O kitą kartą atvyko dar vieni (šie buvo iš tų, kurie tarp graikų laikomi išminčiais) ir klausinėjo jį apie mūsų tikėjimo Kristumi priežastį. 2. Kai jie ėmė samprotauti apie dieviškojo kryžiaus skelbimą ir norėjo pasišaipyti [iš kryžiaus], Antanas, šiek tiek padelsęs,

⁵⁰ „Išorinis kalnas“ – Atanasas taip vadina vietą Egipto dykumoje, kur Antanas praleido dalį savo gyvenimo. Išoriniu vadinamas dėl to, kad vėliau, jau gyvendamas vadinamajame „vidiniame kalne“, į šią vietą Antanas ateidavo susitikti su jo lankyti atkeliavusiais žmonėmis ir savo mokiniais. Vidiniame kalne, kuris buvo dar giliau dykumoje, Antanas visiškai atsiskyres praleido paskutiniuosius keturiasdešimt savo gyvenimo metų.

⁵¹ Gal. 4,12.

⁵² Cf. 3 Jn 11.

⁵³ Cf. Gal 4,12.

⁵⁴ Cf. Apd 4,13.

⁵⁵ Cf. Kol 4,6.

pirmausia apgailestavo dėl [jų] neišmanymo, o paskui tarė per vertėją, gerai perteikiantį tai, ką jis sakė: 3. „Kas gražiau: išpažinti kryžių ar tai, jog savo vadinamiesiems dievams priskiriate svetimoteriavimą ir vaikų tvirkinimą? Tai, ką sakome mes, yra drąsos įrodymas ir paniekos mirčiai ženklas, o jūs [teigiate] ištvirkusią aistrą. 4. Toliau, – kas geriau: sakyti, kad Dievo Žodis ne klaidžiojo, bet, kad išganytų žmones bei padarytų jiems gera, likdamas pats sau tapatus prisiėmė žmogaus kūną, idant dalyvaudamas žmogaus gimime leistų žmonėms tapti dieviškos ir mąstančios prigimties dalininkais⁵⁶, 5. ar Dievą supanašinti su nemąstančiomis būtybėmis ir dėl to garbinti keturkojus, šliužus ir žmonių atvaizdus⁵⁷? Juk tai yra jūsų, išminčių, garbinimo objektai. 6. Kaip gi drįstate tyčiotis iš mūsų, sakančių, jog Kristus pasirodė kaip žmogus, kai patys, atskirdami sielą nuo proto, tvirtinate, jog ji paklydusi ir nukritusi į kūną iš dangaus skliauto? 7. Ir kad ji persikėlusi ir nukritusi tik į žmogaus, bet ne į keturkojų ar šliužų [kūną]! Mūsų tikėjimas kalba apie Kristaus atėjimą dėl žmogaus išganymo, o jūs pasakojate apie nepagimdytos sielos klaidžiojimus. 8. Mes mąstome apie Apvaizdos galią ir meilę žmonėms, nes ir tai nebuvo neįmanoma Dievui⁵⁸, 9. o jūs, sielą vadindami Proto atvaizdu, jai priskiriate kritimus ir sekate pasakas, esą ji yra kintama - tad pripažįstate, kad ir pats Protas dėl sielos yra kintamas. 10. Juk koks yra atvaizdas, toks būtinai turi būti ir tas, kurio yra tas atvaizdas. O jei tokius dalykus mintijate apie Protą, turėkite omenyje, kad piktžodžiaujate ir prieš patį Proto Tėvą.

75. 1. O dėl kryžiaus, – kas, sakykite, geriau: piktadariams pinant pinkles iškentėti kryžių ir nebijoti mirties, kokia ji bebūtų, 2. ar pasakoti mitus apie Ozirio ir Izidės klajones, Tifono pinkles, Krono ištrėmimą, prarytus vaikus ir tėvažudystes? Juk tokia yra jūsų išmintis. 3. Ir kodėl gi, tyčiodamiesi iš kryžiaus, nesistebite prisikėlimu⁵⁹? Juk papasakojusieji apie viena rašė ir apie kita. Arba kodėl, minėdami kryžių, nutylite apie prikeltus mirusiųosius, praregėjusius akluosius, išgydytus paralyžiuotuosius, apvalytus raupsuotuosius, žengimą ežero paviršiumi ir kitus ženklus bei stebuklus, kurie rodo, jog Kristus yra ne tik žmogus, bet Dievas? 4. Man atrodo, kad esate labai neteisingi ir neatidžiai skaitėte mūsų Raštus. Tad perskaitykite [juos] ir [patys] įsitikinkite, kad tai, ką padarė Kristus, įrodo, jog jis yra Dievas, atėjęs išganyti žmonių.

⁵⁶ Cf. 2 Pt 1,4.

⁵⁷ Cf. Apd 17,29.

⁵⁸ Cf. Mk 10,27, Lk 18,27.

⁵⁹ Cf. Apd 17,32.

76. 1. Bet išdėstykite ir jūs mums savo [tikėjimą]. Ką galėtumėte pasakyti apie nemažančias būtybes, jei ne neprotingus ir žiaurius dalykus? 2. Juk jeigu, kaip girdžiu, norėsite sakyti, kad tai pas jus pasakojama kaip mitai, ir Korės pagrobimą laikote žemės alegorija, Hefaisto raišumą – ugnies, Herą – oro, Apoloną – saulės, Artemidę – mėnulio, o Poseidoną – jūros [alegorija], vis tiek ne Dievą garbinate, bet tarnaujate kūriniams, o ne visa sukūrusiam Dievui⁶⁰. 3. Jeigu šiuos [pasakojimus] sukūrėte dėl kūrinijos grožio, galėjote stebėtis kūriniais, bet neturėjote jų sudievinti, idant Kūrėjui priklausančios garbės neatiduotumėte pagimdytoms esybėms. 4. Antraip jums laikas ir architektui [priklausančią] garbę perleisti jo pastatytam namui⁶¹, o karvedžiui [priklausančią garbę] – kariui. Ką gi atsakysite, idant sužinotumėme, ar kryžiuje yra kas nors tokio, kas būtų verta pajuokos?⁶²

77. 1. Kai anie sutrikę sukinėjosi vienas į kitą, Antanas nusišypsojęs vėl tarė per vertėją: „Jau pats šių dalykų vaizdas save paneigia. 2. Bet kadangi jūs labiau remiatės įrodančiais argumentais ir, išmanydami šį meną, norite, kad ir mes negarbintume Dievo be argumentuoto įrodymo, pirmiausia man pasakykite: 3. kas leidžia aiškiai atpažinti dalykus, ir ypač Dievo pažinimą – argumentuotas įrodymas ar tikėjimo veikimas⁶²? Ir kas yra pirmiau – veikiantis tikėjimas ar įrodymas argumentais?“ 4. Jiems atsakius, kad pirmesnis yra veikiantis tikėjimas ir kad tai yra tikslus pažinimas, Antanas tarė: „Gerai pasakėte. Nes tikėjimas randasi iš sielos nusiteikimo, o dialektika – iš jos kūrėjų meistriškumo. 5. Taigi, kas turi veikiantį tikėjimą, tam įrodymas argumentais nėra būtinas, o gal ir išvis nereikalingas. 6. Ir būtent tai, ką mes suvokiame tikėjimu, jūs mėginote įrodyti argumentais, ir dažnai negalite net išreikšti to, ką mes suvokiame. Tad veikiantis tikėjimas yra geresnis ir tvirtesnis nei jūsų sofistiniai samprotavimai.

78. 1. Todėl mums, krikščionims, paslaptis glūdi ne graikų argumentų išmintyje⁶³, bet tikėjimo, kurį per Jėzų Kristų mums teikia Dievas, galyje⁶⁴. Kad šis teiginys yra teisingas, štai [įrodymas]: mes, nesimokę rašto, tikime Dievą, iš jo kūrinių atpažindami⁶⁵ visa apimančią Apvaizdą. 2. O kad mūsų tikėjimas yra veiksmingas, štai [kas rodo]: mes remiamės tikėjimu Kristumi, o jūs – sofistiniais ginčais. Ir štai jūsiškių stabų šmėklos nyksta, o mūsų tikėjimas visur plinta. 3. Jūs savo samprotavimais ir sofizmais neįtikinate atsiversti iš krikščionybės į

⁶⁰ Cf. Rom 1,25.

⁶¹ Cf. Žyd 3,3-4.

⁶² Cf. Gal 5,6, Kol 2,12.

⁶³ Cf. 1 Kor 1,17.

⁶⁴ Cf. Rom 4,20, 1 Kor 2,5.

pagonybę, o mes, mokydami tikėjimo Kristumi, niekais paverčiame jūsų prietaringumą, ir [tuomet] visi pripažįsta, kad Kristus yra Dievas ir Dievo Sūnus. 4. Jūs [savo] gražbylyste neužkertate kelio Kristaus mokymui, o mes, šaukdami nukryžiuotojo Kristaus, išvarome visus demonus, kurių jūs bijote, tarsi jie būtų dievai. 5. Ten, kur pasirodo kryžiaus ženklas, burtai netenka galios, o nuodai tampa neveiksmingi.

79. 1. Nagi sakykite, kur dabar yra jūsų orakulai? Kur egiptiečių kerai⁶⁶? Kur burtininkų miražai? 2. Ar ne tuomet visa tai liovėsi ir nustojo galios, kuomet pasirodė Kristaus kryžius? Tad ar vertas patyčių jis, o veikiau ne tai, ką jis pavertė niekais ir įrodė neturint galios? 3. Iš tiesų stebėtina yra ir tai, kad jūsų [prietarai] niekuomet nebuvo persekiojami, bet žmonių kiekviename mieste gerbiami, o Kristaus sekėjai yra persekiojami, tačiau mūsų [tikėjimas] klesti ir auga labiau nei jūsiškis. 4. Tai, ką jūs liaupsinate ir saugote apsitvėrę, žūsta, o Kristaus tikėjimas ir mokymas, jūsų pajuokiamas ir imperatorių ne sykį persekiotas, išplito visame pasaulyje. 5. Juk kuomet taip suspindo Dievo pažinimas? Ir kuomet taip iškilo susilaikymas ir skaistumo dorybė? Ir kuomet taip buvo paniekinta mirtis, jei ne tuomet, kai pasirodė Kristaus kryžius? 6. Niekas negalėtų tuo suabejoti, kas mato kankinius, dėl Kristaus niekinančius mirtį, kas mato Bažnyčios mergeles, dėl Kristaus saugančias tyrus ir nesuteptas savo kūnus.

80. 1. Šių ženklų pakanka įrodyti, kad tikėjimas Kristumi yra vienintelis tikras dievobaimingumas. O jei jūs vis dar netikite ir prašote argumentuotų samprotavimų, mes įrodome ne graikų išminties įtaigumu, kaip sakė mūsų mokytojas⁶⁷, bet įtikiname tikėjimu, kuris akivaizdžiai eina pirma argumentuoto įrodymo. 2. Štai čia yra kenčiančių nuo demonų žmonių“, - nes buvo pas jį atėjusių demonų varginamųjų. 3. Atvedęs juos į vidurį tarė: „Arba jūs savo samprotavimais ir koku tik norite menu ar burtais šaukdami savo stabų juos apvalykite arba, jei to negalite, liaukitės prieš mus kovoje, ir pamatysite Kristaus kryžiaus galybę“. 4. Tai pasakęs jis šaukėsi Kristaus, kryžiaus ženklų pažymėjo kenčiančiuosius du ar tris kartus, ir tuojau pat tie žmonės atsistojo sveikutėliai, atgavę sveiką protą ir dėkojo Viešpačiui. 5. Vadinamieji filosofai stebėjosi ir iš tiesų buvo priblokšti vyro nuovokumo bei įvykusio stebuklo, 6. o Antanas tarė: „Kodėl stebitės? Ne mes tai darome, bet Kristus, kuris tai daro per tuos, kurie jį tiki. Todėl ir jūs

⁶⁵ Cf. Rom 1,20.

⁶⁶ Cf. Iš 7,11.22.

⁶⁷ Cf. 1 Kor 2, 4.

tikėkite. Tapkite tokie kaip mes⁶⁸ ir pamatysite, kad mūsų [turtas] - ne argumentavimo meistrystė, bet tikėjimas, veikiantis meile Kristui⁶⁹. Jei ir jūs tokį tikėjimą turėsite, jau nebereikalausite argumentuotų įrodymų, bet laikysite, kad pakanka tikėjimo Kristumi. 7. Tokie buvo Antano žodžiai. Anie gi, dar labiau nustebę, iškeliaavo jį apkabinę ir prisipažinę gavę iš jo naudos.

Gauta 2003 10 26

Priimta publikuoti 2003 11 16

Autorės adresas:
Klasikinės filologijos katedra
Vilniaus universitetas
Universiteto g. 5
LT-2734 Vilnius
El. paštas: mante_lenkaityte@yahoo.com

⁶⁸ Cf. Gal 4,12.

⁶⁹ Cf. Gal 5,6.